

„Eesti Tööstusprojekti“ roll Eesti tööstuse kujunemise loos

Henry Kuningas*

Nõukogude okupatsiooni ajal toimus Eestis enneolematult laiahaardeline, kogu ühiskonda hõlmav industrialiseerimine, millega kaasnes lisaks siinsete loodusressursside jõulisele ekspluateerimisele ja üle Eesti kerkivatele tehastele ka sügavad demograafilised muudatused nii urbaniseerumise kui ka ulatusliku sisserände kujul. Eesti NSV tööstuse, eelkõige tööstusehituse ja -arhitektuuri uurimisel kerkivad paratamatult esile küsimused, mis puudutavad selle projekteerimist ning ehitust.

Käesolev artikkel käsitleb „Eesti Tööstusprojektina“ (ETP) tuntud projekteerimisinstituudi rajamist ja kujunemist ENSV kõige suuremaks ning olulisemaks tööstuste projekteerimise institutsiooniks, keskendudes instituudi kõige huvitavamale, kujunemisperioodile Teisest maailmasõjast 1960. aastate alguseni. 1960. aastate keskpaiku organisatsiooni struktuur, koosseis ja eesmärgid stabiliseerusid. Artiklis otsitakse vastuseid küsimustele, kuivõrd osales „Eesti Tööstusprojekt“ sõjajärgsetel aastatel Eesti tööstuse ülesehitamisel, kuidas arenes asutuse struktuur ja kes seal töötasid. Ühtlasi on see ühe aktiivse, sõjajärgse noorte inseneride ja arhitektide põlvkonna lugu, kes viisid ellu projekteerimise ning ehitamise industrialiseerimise, laiemalt tuntud ka kui massehituse protsessi, mis viis pretsedenditult skaalal ehitustegevuseni alates 1960. aastate algusest.

„Tööstusprojekti“ arengulugu on seni kajastatud peamiselt kahes teoses: 1969. aastal ilmunud instituudi 25 aasta juubelile pühendatud artiklikogumikus¹ ja 2016. aastal välja antud kogumikus, mis selgitab ka Nõukogude Liidu lagunemise järel toimunud protsesse.² ETP projekteeritud objekte käsitlevad ka mitmed nõukogude Eesti arhitektuurilugu kajastavad uurimused, sest alates 1960. aastatest osales „Tööstusprojekt“ mitmete suurte avalike hoonete, sh. Tartu Ülikooli raamatukogu, Linnahalli jms. projekteerimisel. Kuivõrd seni ilmunud publikatsioonid käsitlevad vaid riivamisi või osaliselt ülalmainitud uurimisprobleeme, tugineb käesolev artikkel põhiliselt varem kajastamata arhiiviallikatele.

„Tööstusprojekti“ eelkäija

Nõukogude Liidus, kus eraettevõtlus oli välistatud, oli ka projekteerimine mõistagi riigistatud ja kollektiviseeritud. Eesti NSV-s alustati projekteerimisorganisatsioonide loomisega juba Teise maailmasõja ajal Venemaal tagalas. Tööstuse projekteerimise sõjajärgsed aastad olid seotud eelkõige Eesti NSV-s prioriteetseks majandusharuks määratud põlevkivitööstuse taastamise ja arendamisega. Kuigi liiduvabariikide ministriumide struktuur kopeeris Nõukogude Liidu vastavat struktuuri, loodi Eesti NSV-s erandlikuna Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaat,³ mille koosseisus asutati ka väike projekteerimisinstituut, hilisem „Eesti Tööstusprojekt“.

* Henry Kuningas (1979), Eesti Kunstiakadeemia doktorant, Tallinna Linnaplaneerimise Amet, juhtivspetsialist, henry.kuningas@artun.ee

¹ Riiklik Projekteerimise Instituut „Eesti Tööstusprojekt“ XXV. Tallinn: Valgus, 1969.

² Eesti Tööstusprojektist Sweco Projektini 1944–2007: Projektid, inimesed, sündmused. Koostanud A. Jakobson. Tallinn: Aade, 2016.

³ Rahvakomissariaadid nimetati 1946. aastal ümber ministriumideks.

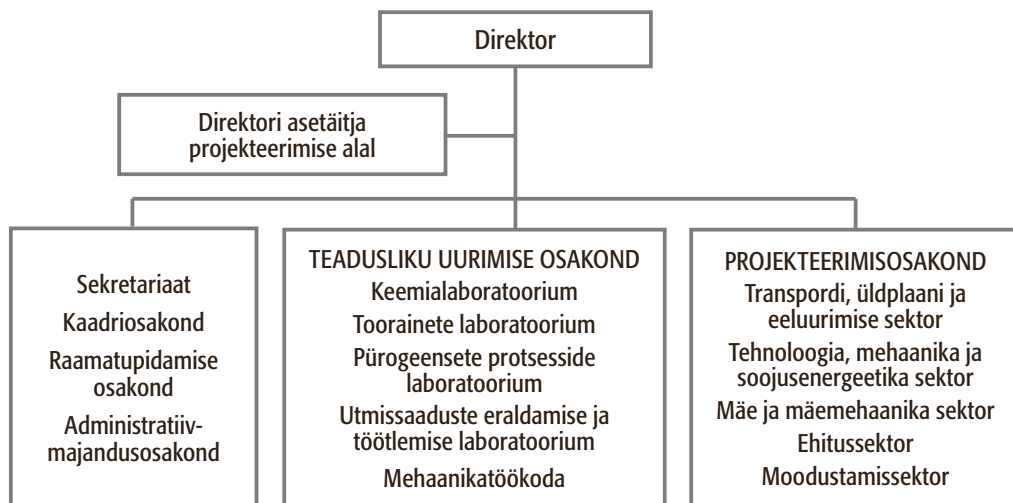
Märkimisväärne osa vabariigiaegsetest arhitektidest ja inseneridest, sealhulgas ehitus- ja tööstusinseneridest lahkus Eestist kas Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahelise kokkuleppe tõttu 1939. või 1941. aastal või põgenes omal käel 1944. aastal. Seetõttu oli Eestis pärast Teist maailmasõda nappus nii kohalikest arhitektidest kui ka inseneridest ja Nõukogude Liidust saabus siia mitmeid projekteerijaid, kelle roll sõjajärgsetel aastatel Eesti tööstusehitiste projekteerimises oli märkimisväärne. Peamiselt Venemaalt pärines sõjajärgsel kümnendil ka suur osa nii tööstuste kui projekteerimisorganisatsioonide juhtkondadest; lisaks kohaliku kaadri nappusele ja selle kohanemiskustetele nõukogude käsumajanduse ning rangete regulatsioonidega võis kohati selle põhjuseks olla partei usaldamatus nn. kodanliku kaadri suhtes.

Lisaks „Eesti Tööstusprojektile“ koostasid Eestis hoonete ja rajatiste projekte mitu kohalikku projekteerimisinstituuti: „Eesti Projekt“, „Kommunaalprojekt“, „Maahitusprojekt“, „EKE (Eesti Kolhoosiehituse) Projekt“, lisaks koostasid üleliidulise alluvusega ettevõtetele, sealhulgas nimetutele ehk n.-ö. postkasti-tehastele projekte üldjuhul samasse üleliidulisse süsteemi kuuluvad projekteerimisinstituudid Moskvas või Leningradis ning eriojektide projekte spetsiaalinstituudid Venemaalt. Mitmel suuremal ettevõttel ja nende ettevõtete koondistel olid samuti oma projekteerimisosakonnad, näiteks Kirovi-nimelise kalurikolhoosi projekteerimisbüroo, aga ka ETKVL-i süsteemi projekteerimisgrupp (alates 1956. aastast NSVL Tarbivate Kooperatiivi Keskliidu projekteerimisinstituudi „Tsentrosojuzprojekt“ Eesti filiaal).

Instituudi kujunemine ja struktuur

Eesti NSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi koosseisus asutati ametlikult 1. augustil 1944 Leningradis Teadusliku Uurimise ja Projekteerimise Instituut, mille esimeseks ülesandeks sai tulenevalt alluvusest mõistagi põlevkivitööstuse taastamine.⁴ Instituudi esimeseks direktoriks määrati Aleksander Freiberg, kes tegi ametiredelil kiire tõusu ja määrati juba 1945. aasta novembris rahvakomissari ehk ministri asetäitjaks⁵ ning Rahvamajanduse Nõukogu ajal 1957. aastal ENSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Valitsuse juhatajaks (ehk ministriks).

1945. aastal kinnitati instituudi struktuur:⁶

⁴ A. Freiberg, Instituudi loomispäevilt. – Riiklik Projekteerimise Instituut „Eesti Tööstusprojekt“ XXV. Tallinn: Valgus, 1969, lk. 30.

⁵ Eesti NSV Teataja 1945, nr. 39, lk. 644.

⁶ A. Freiberg, Instituudi loomispäevilt, lk. 37.

Instituut jagunes laias laastus kaheks osakonnaks ja suunaks: projekteerimine ning põlevkivi uurimine.

Teadusliku uurimise osakond, mis koosnes neljast laboratooriumist, tegeles valdavalt erinevate põlevkivi utteproduktide analüüsi ja nende põhjal uute toodete, peamiselt lakkide ja liimide tehnoloogia väljatöötamisega.⁷ Uurimisosakonna osakaal instituudis ei olnud siiski kuigi suur: seal töötas stabiilselt 20–25 inimest, neist 10–12 teaduslikud töötajad. Ühisosa projekteerimisosakonnaga oli üldiselt väike, piirdudes peamiselt põlevkivitööstuse tehnoloogia arendamisega, ja kahanes 1950. aastatel projekteerimisosakonna objektide mitmekesisustes veelgi. Tulenevalt nii ühiste teemade nappusest kui asjaolust, et projekteerimise osakonna osakaal instituudis pidevalt kasvas, oli lahutus viimaks vältimatu.

1958. aastal andis ENSV Rahvamajanduse Nõukogu välja määruse, millega moodustati senise Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Valitsuse Projekteerimise ja Teadusliku Uurimise Instituudi projekteerimise osakonna baasil sama valitsuse haldusalasse kuuluv tööstuslike ehitiste projekteerimise instituut „Eesti Tööstusprojekt“ (venekeelne vaste „Эстпромпроект“).⁸ Kõik Projekteerimise ja Teadusliku Uurimise Instituudi teadusliku uurimise osakonna laboratooriumide varad ja tööülesanded anti üle Kohtla-Järvel samal aastal koostöös Leningradi Põlevkivi Töötlemise Teadusliku Uurimise Instituudiga asutatud Põlevkivi Instituudile.⁹

„Tööstusprojekti“ ametlik nimi muutus ajavahemikus 1944–1966 kaheksa korda, enamasti kas alluvuse või ministeeriumi nime muutmise tõttu:

- 1944 Eesti NSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi Teadusliku Uurimise ja Projekteerimise Instituut;
- 1946 Eesti NSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeeriumi Teadusliku Uurimise ja Projekteerimise Instituut;
- 1948 Eesti NSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeeriumi Projekteerimise ja Teadusliku Uurimise Instituut;
- 1957 Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Valitsuse Projekteerimise ja Teadusliku Uurimise Instituut;
- 1958 Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Valitsuse Tööstuslike Ehitiste Projekteerimise Instituut „Eesti Tööstusprojekt“;
- 1960 Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu Tööstuslike Ehitiste Projekteerimise Instituut „Eesti Tööstusprojekt“;
- 1963 NSVL Ehituskomitee Üleliidulise Koondise „Sojuzhimneftestroiprojekt“ Riiklik Projekteerimise Instituut „Eesti Tööstusprojekt“;
- 1966 Eesti NSV Ehituskomitee Riiklik Projekteerimise Instituut „Eesti Tööstusprojekt“.¹⁰

Rahvamajanduse Nõukogu määras 1957. aastal senise, alates 1951. aastast instituuti juhtinud nomenklatuurse tegelase A. Rešavski asemel direktoriks TPI mehaanikainseneri haridusega Eerik Kasari,¹¹ kes asus instituuti tööle 1948. Tema juhtimisel kujundati järgnevatel aastatel asutus põhjalikult ümber, mis 1960. aastate keskpaigaks sai nõukogude perioodi lõpuni säilinud struktuuri.

1960. aastaks oli instituudi struktuur järgmine (sulgudes osakondade töötajate arv):¹²

⁷ RA, ERA.R-1825.1.427; RA, ERA.R-1825.1.414; RA, ERA.R-1825.1.395.

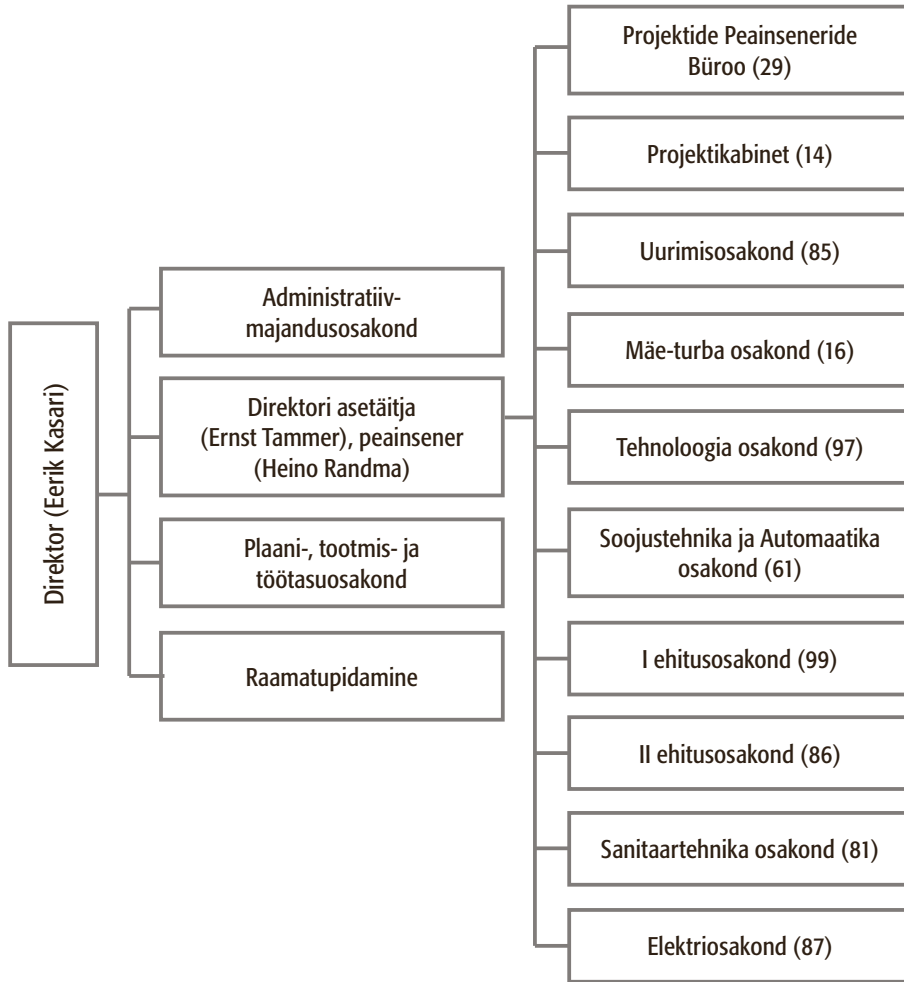
⁸ RA, ERA.T-15.5-1.88, l. 1.

⁹ 1958–1965 Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu Põlevkivi Tootmise ja Ümbertöötamise Teadusliku Uurimise Instituut, alates 1966 NSVL Naftatöötlemise ja Naftakeemiatööstuse ministeeriumi Põlevkivi Teadusliku Uurimise Instituut. 1998 liideti Tallinna Tehnikaülikooliga, alates 2011 TalTechi Virumaa kolledži struktuuriüksus Põlevkivi Kompetentsikeskus.

¹⁰ Riiklik Projekteerimise Instituut „Eesti Tööstusprojekt“ XXV, lk. 167.

¹¹ Juhtis „Tööstusprojekti“ surmani 1974. aastal.

¹² RA, ERA.R-1841.1.673.

Kokku oli 1960. aastaks instituudi palgal 680 inimest ja asutusest oli kasvanud Eesti mastaabis laiahaardeline projektorganisatsioon, mis tegeles väga erinevate tööstuskomplekside projekteerimisega nii Eestis kui aeg-ajalt ka väljaspool Eestit.

Ülevaate projekteerimisinstituudi tellijate nimekirjast saab anda 1960. aasta näitel. Loetelus olevate tellijate objektid olid tol hetkel projekteerimisel või ehitamisel.

1. ENSV Rahvamajanduse Nõukogu vahetus alluvuses olevad asutused:

- 1.1 Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Valitsus
- 1.2 Energeetika Valitsus „Eesti Energia“
- 1.3 Masinaehituse Valitsus
- 1.4 Ehitusmaterjalide Tööstuse Valitsus
- 1.5 Metsa-, Puidu- ja Paberitööstuse Valitsus
- 1.6 Kergetööstuse Valitsus
- 1.7 Toiduainetetööstuse Valitsus
- 1.8 Liha- ja Piimatööstuse Valitsus
- 1.9 Kalatööstuse Valitsus
- 1.10 Ehitusvalitsus
- 1.11 Materiaal-Tehnilise Varustuse ja Turustuse Valitsus

1. ENSV Autotranspordi ja Maanteede Ministeerium
2. ENSV Kaubandusministeerium
3. ENSV Kohaliku Majanduse Ministeerium
4. ENSV Kultuuriministeerium
5. ENSV Siseministeerium
6. Raadio ja Televisiooni Komitee
7. Tallinna linna TSN Täitevkomitee
8. ENSV Pimedate Ühing
9. Instituut „Latgiprom“¹³
10. Tehas postkast nr. 130 (tehas „Dvigatel“)
11. Instituut NIIKP¹⁴
12. Instituut GSPI-6¹⁵
13. Tšiviilõhulaevastiku Peavalitsus NSVL Ministrite Nõukogude juures.¹⁶

1963. aastal viidi „Tööstusprojekt“ üleliidulise tsentraliseerimise kampaania raames NSV Liidu Ehituskomitee alluvusse ja sel ajal juurutati jõulisemalt üleliiduliste tüüplahenduste kasutamist, niisamuti kasvas väljapoole Eestit koostatud projekti arv. 1966. aastal toodi ETP tagasi Eesti, täpsemalt ENSV Ehituskomitee alluvusse.

Projekteerimistöö korraldus

„Tööstusprojektil“, nagu ka kõikidel teistel ENSV ettevõtetel, oli tööde maht ette antud riigiplaanis. See sõltus paljuski sellest, millised plaanid olid ette nähtud tööstusettevõtete rajamiseks või rekonstrueerimiseks. Nii näiteks andis Ministrite Nõukogu mõnele ministeeriumile ülesande rajada uus tehas või suurendada tehase toodangut, milleks oli vaja rajada uus või laiendada olemasolevat tsehhi. Selleks taotles ministeerium või tööstuskäitis projekteerimise limiiti ja esitas instituudile tellimuse. Kui ETP leidis, et tellimuse täitmine on jõukohane või korraldus tuli otse kõrgemast instantsist, lülitati tellimus järgmise aasta projekteerimistööde plaani.¹⁷ Jooksva aasta esialgne uurimis- ja projekteerimistööde ning tööjõu plaanid kinnitati üldjuhul aasta algul, lõpliku projekteerimistööde plaani kinnitamine venis tihtipeale aga poole aasta peale. Nii näiteks kinnitas ENSV Ministrite Nõukogu „Tööstusprojekti“ 1956. aasta plaani sama aasta 10. veebruaril, projekteerimistööde täpsustatud plaani aga alles 14. juulil.¹⁸

Projekteerimistööde täpse plaani koostamise venimine ei sõltunud siiski vaid instituudist. Pärast tellimuse kinnitamist määrati projektile peainsener, kes astus tellijaga – kas siis ministeeriumi või ettevõttega – läbirääkimistesse, et täpsemalt fikseerida tellija ülesanne ja sõlmida leping. Tulenevalt projekteerimistöö keerukusest või ka muudest, instituudist sõltumata asjaoludest võis see protsess olla aeganõudev. Seejärel koostas instituut projekti lähteülesande. Selleks teostati esmalt uuringud – üldjuhul geodeetiline mõõdistamine ja ehitusgeoloogilised uuringud, kuid sõltuvalt projekteeritava objekti eripärast veel täiendavad uuringud, nt. Oru turbabriketitööstuse projekteerimise puhul ka turbaraba geoloogilised uuringud. Uuringute läbiviimiseks oli ETP-s aastail 1944–1954 transpordi, üldplaani ja eeluurimise sektor, 1955–

¹³ „Eesti Tööstusprojekti“ Läti sõsar, läti keeles „Rūpnīcprojekts“, asukoht Riias. Asutatud sarnaselt „Tööstusprojektile“ 1957 rahvamajanduse nõukogude süsteemi raames.

¹⁴ V.k. *научно-исследовательский институт кабельной промышленности*, asukoht Moskva.

¹⁵ V.k. *Государственного союзного проектного института № 6*, asukoht Moskva.

¹⁶ RA, ERA.r-1841.1.673, l. 45.

¹⁷ Intervjuu Gunnar Nurmetiga, 27.04.2016. Gunnar Nurmet asus instituuti tööle 1954. aastal, töötas ehitusinsenerina ja projekti peainsenerina mitme olulise objekti (Tootsi briketivabriku laiendamine, Oru briketitööstus, Narva mööblivabrik) projekteerijana, seejärel ehitusosakonna juhataja ja alates 1964. aastast kuni pensionile jäämiseni 1990. aastal peainsenerina.

¹⁸ RA, ERA.R-1841.1.574, l. 3

1957 uurimissektor, 1957–1965 uurimisosakond ning alates 1965. aastast kaks eraldi uurimis-osakonda topogeodeetiliste tööde ja ehitusgeoloogiliste uuringute tarvis.¹⁹ Tööstushoonete eripärast tulenevalt on nende kõige olulisemaks aspektiks tehase tehnoloogiline lahendus, mistõttu rekonstrueeritava või ka uena ehitatava tehase projekteerimisel pandi esmalt paika tehnoloogiline skeem. Tehnoloogilise lahenduse andis tehnoloogiaosakond (kuni 1957 tehnoloogiaosakond). Alates 1962. aastast hakkasid keerukamate objektide tehnoloogiaosi „koopereerimise“ korras ehk allhankena koostama konkreetsetele tehnoloogiaosadele spetsialiseerunud üleliidulised projektorganisatsioonid. Siinjuures on vahest oluline märkida, et tehaste ja muude projekteeritavate ettevõtete nii tehnika kui tehnoloogia oli suuresti mõistagi Vene päritolu, mille piires tehnoloogilist lahendust oli ülepea võimalik koostada.

Seejärel kaasati projekteerimisse arhitektid, kes koostasid asendiplaanid ja hoonete arhitektuuri, ning ehitusinsenerid, kes projekteerisid konstruktiivse osa. Alates 1957. aastast, mil hakati tootma monteeritavaid raudbetoonist karkasskonstruktsioone, pidid konstruktorid projekti kohandama vastavaks tüüpdetailidele ja hiljem juba ka tüüpseksioonidele. Lisaks kuulus lähteülesande projekti juurde kindlasti ka tehnilis-ökonomiline osa. See oli otsustajaid silmas pidades vähemalt lähteülesande tasemel kõige olulisem osa, sest pidi võrdlema pakutud lahendust alternatiivi(de)ga ja põhjendama ettevõtte asukoha valikut, ehituse vajadust, võimsust ja analüüsima investeringu majanduslikku efektiivsust.

Pikaaegne „Tööstusprojekti“ peainsener Gunnar Nurmet on iseloomustanud projekteerimise protsessi kokkuvõtvalt:

„Tööstusehituses kõik algab tavaliselt tehnoloogiast peale, projekti juures on vaja teha uurimistöid, on vaja geoloogiat, geodeesiat. Meil olid need osakonnad mõlemad olemas, masinapark oli kõva, mehed tugevad. Siis tuli tehnoloogiline osa, see nõudis muidugi teatavat maja kujundamist, mis läks siis arhitektuuri osakonda, nemad projekteerisid siis koos tehnoloogidega n.-ö. maja gabariidid, mõödustiku välja; konstruktorid vaatasid, et see läheks kokku meie pulkade kataloogiga [monteeritavate tüüpdetailide kataloog], sai siis kokku soperdatud see asi.“²⁰

Sõltuvalt projekteeritava objekti maksumusest ja olulisusest saadeti koostatud lähteülesanne hindamiseks tellijale ja ekspertiisi, misjärel võeti suuremate objektide puhul Ministrite Nõukogu tasemel vastu otsus selle heakskiitmiseks või tagasilükkamiseks. Järgmiseks projekti staadiumiks olid juba tööjoonised, mille alusel alustati ehitust. Mitmed projektid jäid ka realiseerimata peamiselt tellija loobumise tõttu kas lähteülesande või ka juba tööjooniste staadiumis.²¹

Põlevkivitööstuse projekteerimine

Ida-Virumaa põlevkivibasseinis rajati sõjajärgsel kümnendil palavikuliselt uusi karjääre ja kaevandusi, taastati ning rajati uusi elektrijaamu ja põlevkiviõli tehaseid. Üleliidulise tähtsusega projektiks oli Kohtla-Järve põlevkivigaasi tehase ja Leningradi gaasitoru rajamine. Arvestades, et Eesti NSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi Teadusliku Uurimise ja Projekteerimise Instituudi üks kahest peamisest valdkonnast oli põlevkivitööstuse rekonstrueerimine, võiks eeldada, et instituut oli tihedalt eelmainitud töödega hõivatud.

Tegelikkus oli siiski mõnevõrra erinev. Suurte ja oluliste põlevkivibasseini objektide – kaevanduste, karjääride, õlivabrikute, rääkimata neljanda viisaastaku ENSV kõige olulisemaks objektiks kuulutatud Kohtla-Järve gaasivabriku ja Leningradi gaasijuhtme – projekteerimise juurde instituudil õigupoolest üldjuhul asja ei olnud. Algusaastatel oli instituudi inseneride

¹⁹ A. Kullison, H. Valpi. „Eesti Tööstusprojekti“ arenguloost. – Riiklik Projekteerimise Instituut „Eesti Tööstusprojekti“, lk. 43.

²⁰ Intervjuu Gunnar Nurmetiga, 27.04.2016.

²¹ RA, ERA.R-1992.2.241.

peamiseks tegevuseks sõjas kannatada saanud põlevkivitööstuse, nii kaevanduste kui ka õlitehaste hoonete taastamine pigem ehitusjärelvalve kui projekteerijana. Uushoonetest projekteeriti põlevkivibasseini reeglina vaid väiksemaid ja vähem olulisi objekte: katlamajad, laohooned, alajaamad jne., aga ka elamuid ja lasteaedu.²² Teistest ettevõtetest rohkem keskenduti Kohtla kaevanduse rekonstrueerimise (1946–1947)²³ ja rikastusvabriku (1950)²⁴ ehitamisele, niisamuti Kiviõli õlitehase taastamisele ja laiendamisele (1946, 1950).²⁵

Millised projekteerimisettevõtted projekteerisid siis sõjajärgsel perioodil lõviosa Ida-Virumaa põlevkivibasseini uutest kaevandustest, karjääridest, hoonetest, asulatest ja linnadest? Juba 1945. aastal koostas Leningradis paiknev üleliidulise haardega söetööstuste projekteerimisinstituut RPI „Giprošaht“ Ida-Virumaa põlevkivibasseini üldplaneeringu, millega lahendati uute kaevanduste ja uute kaevandusasulate paiknemine, millest lähtusid ka järgnevad asulate planeeringud.²⁶ Seejärel koostas „Giprošaht“ mh. Viivikonna karjääri (projekt 1946),²⁷ Sompka kaevanduse ja töölisasula (projekt 1946),²⁸ samuti Ahtme kaevanduse (kaevandus nr. 10, projekt 1946),²⁹ kaevandus nr. 2 (projekt 1946),³⁰ Tammiku kaevanduse (kaevandus nr. 8, projekt 1946, rekonstrueerimise projekt 1964),³¹ Sirgala karjääri (karjäär nr. 1, projekt 1956),³² Viru kaevanduse (kaevandus nr. 7, projekt 1956, 1961)³³, „Estonia“ kaevanduse (kaevandus nr. 9, projekt 1960. aastate algus)³⁴, Narva karjääri (karjäär nr. 2, projekt 1960. aastate algus) ja koostöös „Tööstusprojektiga“ Aidu karjääri (projekt 1960. aastate I pool)³⁵ projektid. „Giprošahti“ projektide järgi ehitati ka Ahtme (1964), Viru (1965) ja Tammiku (1966) kaevanduse rikastusvabrikud, sama tehnoloogiat rakendati hiljem ka „Estonia“ kaevanduses ja Aidu karjääris.³⁶ Niisamuti koostas „Giprošaht“ Jõhvi (projekt 1946), Ahtme, Sompka (projekt 1947)³⁷ ja stalinistliku linnaehituse ja arhitektuuri apogeena Sillamäe linna üldplaneeringu. Üleliiduline rasketööstuste projekteerimisinstituut RPI „Gorstroiprojekt“ kavandas aga Kohtla-Järve pompoosse sotsialistliku linnaosa (projekt 1947).³⁸

Kasvav põlevkivitööstus – karjäärid, kaevandused, rikastusvabrikud, põlevkivigaasitehas, õlivabrikud – vajas palju energiat, mida 1937. aastal käiku antud Püssi ja 1924. aastal rajatud Kohtla-Järve õlitehase jõujaamad ei suutnud katta. Seetõttu rajati põlevkivibasseinis paralleelselt põlevkivitööstuse arendamisega kaks uut elektrijaama – Ahtme ja Kohtla-Järve ning neid olemasolevate ja uute kaevanduste ning vabrikutega ühendavad liinid. Ka uute elektrijaamade projektid koostati Leningradis. Kohtla-Järve soojuselektrijaama – see oli esimene sõjajärgsel ajal rajatud elektrijaam Eestis – projekti koostas 1945. aastal üleliidulise

²² A. Freiberg. Instituudi loomispäevilt, lk. 81; RA, ERA.T-15.4-2.1618.

²³ R. Kiristaja, M. Rannus. Kohtla kaevandus. – 90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis: tehnoloogia ja inimesed. Toim. K. Suuroja. Tallinn: GeoTrail KS, 2008, lk. 115.

²⁴ RA, ERA.T-15.4-2.1657.

²⁵ E. Kasari. 25 aastat „Eesti Tööstusprojekti“. – Riiklik Projekteerimise Instituut „Tööstusprojekt“ XXV, lk. 8; RA, ERA.R-1825.1.360; RA, ERA.T-15.4-3.277.

²⁶ L. Volkov. Eesti arhitektuur 1940–1988. Tallinn, 1990, lk. 65. Käsikiri Eesti Arhitektuurimuuseumis.

²⁷ P. Vesiloo, H. Sander. Viivikonna põlevkivikarjääri ajalugu. – 90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis: tehnoloogia ja inimesed, lk. 96.

²⁸ J. Surva. Sompka kaevandus – lõpetamata lugu. – 90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis: tehnoloogia ja inimesed, lk. 135.

²⁹ V. Nikolai. Ahtme kaevandus. – 90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis: tehnoloogia ja inimesed, lk. 163.

³⁰ V. Tõhver, H. Raag. Kaevandus nr. 2. – 90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis: tehnoloogia ja inimesed, lk. 203.

³¹ E. Küttis, H.-A. Männiste, P. Tapner. – 90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis: tehnoloogia ja inimesed, lk. 217.

³² M. Maack. – 90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis: tehnoloogia ja inimesed, lk. 253.

³³ L. Prima, T. Hiiekivi. – 90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis: tehnoloogia ja inimesed, lk. 281.

³⁴ V. Mikson, E. Väher, A. Viil. – 90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis: tehnoloogia ja inimesed, lk. 327.

³⁵ A. Tulchinsky. – 90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis: tehnoloogia ja inimesed, lk. 335.

³⁶ 90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis: tehnoloogia ja inimesed, lk. 395.

³⁷ L. Volkov. Eesti arhitektuur 1940–1988. Tallinn, 1990, lk. 66. Käsikiri Eesti Arhitektuurimuuseumis.

³⁸ Samas, lk. 25.

projekteerimisinstituudi „Teploelektroprojekt“ Leningradi osakond, senini töötav jõujaam valmis 1949. aastal.³⁹ Sama projektorganisatsioon koostas 1945. aastal ka 1942. aastal Saksa okupatsiooni ajal alustatud Ahtme soojuselektrijaama lõpuni ehitamise projekti.⁴⁰

Sellel, miks põlevkivibasseinis võtsid projekteerimise pearolli üleliidulised projekteerimis-instituudid, mitte aga just põlevkivitööstuse rekonstrueerimiseks Tallinnas asutatud Teadusliku Uurimise ja Projekteerimise Instituut, oli kaks peamist põhjust. Objektiivseks teguriks oli äsja loodud instituudi projekteerijate nappus. NSVL Riikliku Kaitsekomitee 1945. aasta määrus nägi ette olemasoleva põlevkivitööstuse taastamise kolme aasta jooksul ja sellele lisaks 11 uue kaevanduse rajamise, et saavutada tootmisvõimsuseks 7,8 miljonit tonni põlevkivi aastas.⁴¹ On alust eeldada, et selle mastaapse ülesande täitmine ei oleks olnud realistlik, kuna 1944. aasta lõpus oli instituudis tööl 30 projekteerijat, kuid neist vaid 9 diplomeeritud inseneri.⁴² Kuigi 1944. aastal oli moodustatud eraldi mäesektor, mis koondas kaevanduste projekteerijaid, siis 1945. aastal oli sektori hingekirjas alla kümne töötaja.⁴³ Neist omakorda vaid mõned olid kursis kaevanduste projekteerimisega. Teiseks oluliseks ajendiks, miks põlevkivibasseinis projekteerisid peamiselt Leningradi projekteerijad, oli ettevõtete kuuluvus. NSVL Söetööstuse Rahvakomis-sariaat asutas 1945. aastal Eestis uue põlevkivitööstuse katusorganisatsiooni „Estonslanets“ (alates 1950. aastate teisest poolest võeti käibele ka eestikeelne vaste „Eesti Põlevkivi“), mis oli põlevkivibasseinis peamine projektide ja tööde tellija. Üleliidulistele ministeeriumidele alluvad ettevõtted aga tellisid üldjuhul projektid samuti üleliidulistelt projekteerimisinstituutidelt – tegemist oli peaaegu kõiki tööstusalasid hõlmava nähtusega.

Ida-Virumaal valitsenud sõjajärgse situatsiooni selgitamiseks on kohane märkida, et põlevkivibasseini arendati riigi kõrgema juhtkonna nõudmisel palavikulise tempoga, mille käigus ei pidanud NSVL Söetööstuse Ministeerium ja selle allasutused vajalikuks kooskõlastada ega teavitada vabariiklikku ehituskontrolli ja kohalikku omavalitsust, s. t. täitevkomiteed, kavan-datavatest ega käimasolevatest ehitustöödest. Näiteks tõdeb Virumaa inspektor 1947. aastal ENSV Arhitektuuri Valitsusele alluva Riikliku Arhitektuurilis-Ehitusliku Kontrolli (RAEK) Peainspektsioonile saadetud ülevaates 1944–1946 Virumaal toimunud ehitustegevuse kohta: „Vaatomata RAEK Peainspektsiooni ja Virumaa arhitektuuri inspektori ettekirjutustele ning ENSV Arhitektuuri Valitsuses peetud nõupidamisele ei ole senini neis linnades [Kohtla-Järve, Kohtla, Jõhvi, Ahtme] tegutsevad ehitusorganisatsioonid (CMY 1, 2, 3, 4) mingisuguseid andmeid Virumaa arhitektuuri inspektorile saatnud ega pöördunud ka Täitevkomitee poole tehnilise dokumentatsiooni vormistamiseks.“⁴⁴

Osa juba varasemalt tegutsenud kaevandusi, nt. Kohtlas, Kiviõlis ja Ubjas, määrati 1945. aastal siiski Eesti NSV Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Rahvakomissariaadi alluvusse, mistõttu, nagu juba eespool märgitud, koostas Kiviõli ja Kohtla õlitööstuste ning kaevanduste rekonst-rueerimise projektid Teadusliku Uurimise ja Projekteerimise Instituut.

Turbatööstuse projekteerimine

Üheks väga oluliseks tööloiguks instituudi rajamisest saati oli Eesti turbatööstuse projek-teerimine, mistarvis moodustati 1946. aastal ka eraldi turbasektor. 1949 ühendati mäe- ja turbasektor üheks sektoriks. Eraldi turbasektori moodustamise vahetuks ajendiks oli ENSV Ministrite Nõukogu 1946. aasta otsus uue 50 000 tonni aastatoodanguga turbabriketitehase

³⁹ Eesti NSV elektrisüsteemi areng. Tallinn: Valgus, 1973, lk. 82–83.

⁴⁰ Jaam valmis 1951, lammutati 2014.

⁴¹ E. Vaher. „Eesti Põlevkivi“ ajalugu. – 90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis: tehnoloogia ja inimesed, lk. 382.

⁴² E. Kasari. 25 aastat „Eesti Tööstusprojekti“, lk. 8.

⁴³ A. Kullison, H. Valpi. „Eesti Tööstusprojekti“ arenguloost. Riiklik Projekteerimise Instituut „Tööstuspro-jekt“, lk. 45.

⁴⁴ RA, ERA. R-1992.1.107, l. 3.

rajamiseks Oru turbaraba baasil.⁴⁵ Ülesanne anti Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeeriumile, mis suunas tehase ja selle asula projekteerimise Teadusliku Uurimise ja Projekteerimise Instituudile. Instituut koostas 1947. aastal tehase projektülesande ja 1949. aastal tehnilise projekti, kuid asula planeeringu tellis omakorda n.-ö. allhankena Arhitektuuri Valitsuse Projekteerimise ja Planeerimise Keskuselt (hilisem „Estonprojekt“/RPI „Eesti Projekt“). Oru tehase ja asula projekteerimine katkestati 1951. aastal seoses suunamuutusega. Nimelt määrati 1950. aastal Tootsi briketivabrikule kui NSV Liidu esimesele täiesti mehhaniseeritud briketivabrikule prestiižne Stalini preemia, mida Tootsi vabriku juhtkond kasutas varmalt ära, et läbi suruda Tootsi briketivabriku laiendamine. 1951. aastal langetaski ENSV Ministrite Nõukogu otsuse Tootsi briketitehase laiendamiseks 75 000 tonni aastavõimsusega käitiseks, veel samal aastal tõsteti tehase projektvõimsuseks 100 000 tonni. Tootsi vabriku projektülesanne kinnitati 1953. aastal, suure juurdeehituse saanud vabrik alustas tööd 1959. aastal. Kuigi Oru tehase ja asula senine projekt riputati 1951. aastal varna, ei loobunud siiski lõplikult ka Oru briketitehase rajamise plaanist, sest ENSV Plaanikomitees oli 1970. aastaks planeeritud vabariigi küttebilansis 470 000 tonni turbabriketti,⁴⁶ mida ka suurendatud tootmisvõimsusega Tootsi vabrik ei oleks suutnud täita. 1956. aastal koostas instituut nii Oru turbabriketitööstuse projektülesande (töö nr. 1313, arhitekt Juta Santpank/Sandpank (Vestli)⁴⁷) 125 000-tonnise aastavõimsusega tehase rajamiseks kui ka asula generaalplaani (arhitekt Maimu Kaarnaväli). 1959. aastal kritiseerib ENSV Ministrite Nõukogu Riikliku Ehituse ja Arhitektuuri Komitee oma „Tööstusprojekti“ tööd käsitlevas auditis Oru tehase projekteerimist üsna teravalt: „Oru turbabriketitööstuse projektülesanne on kinnitatud terve rea märkustega, mis põhiliselt muudavad kogu esitatud projektülesande lahenduse. Tööstusprojekti poolt oli aga selle vigase ja tegelikkusele mitte vastava projektülesande alusel hakatud lahendama üksikuid osi turbabriketitööstuses juba tööjooniste staadiumis. Kuidas need lahendused üldse mahuvad kompleksse projekti raamidesse ei ole projekteerijatel omal kaugeltki selge. [– – –] Senini, projekti peainseneri sõnade järgi, ei ole otsustatud isegi asula asupaik. Mõnede variantide kohaselt tulevad tööstuse juurde rajamisele ainult valve tööliste elamud ja muu asula saab viidud mujale (Toila jaama). Kuid asulas osa elamuid juba ehitatakse [– – –] Selle projekti osas ei tohiks asi nii edasi kesta.“⁴⁸ 1958. aastal alustati siiski nii tehase kui ka Oru asula ehitust, 1960. aastal määras Ministrite Nõukogu ka Oru briketitööstuse II ehitusjärjekorra ja tõstis tehase aastase projektvõimsuse 125 000 tonnilt 250 000 tonnile briketti. 1964. aastal hakkas tööle tehase esimene, 1969. aastal teine järjekord.

Kontroll ja kriitika

Eri valdkondade ja mitmel tasandil teostatud revisjonid ning „konstruktiivne“ kriitika kuulusid lahutamatuult nõukogude ühiskonnakorralduse, eriti tööstuste juurde eesmärgiga muuta süsteemi efektiivsemaks ja tootlikumaks. Enamasti jäi esitatud märkustest kas siis suutmatusest või tahtmatusest suur osa paraku täitmata. Sellegipoolest annavad revisjonid muidu klanitud pealispinnaga asutuste tegelikust seisust informatiivse ülevaate.

1953. aasta lõpus viis ENSV Riigikontrolli Ministeerium instituudis läbi kontrolli hindamiseks instituudile antud ülesannete õigeaegset täitmist ja korrektset hinnastamist. Audit kritiseerib peamiselt seda, et projektide tähtaegadest ei peeta kinni ja nihutatakse projektide

⁴⁵ H. Kuningas. Eesti monofunktsionaalsete tööstusasulate rajamisest 1930. aastate teisest poolest 1950. aastate alguseni. – Tuna 2018, nr. 4, lk. 79.

⁴⁶ Oru turbakombinaat. Ajalooline ja majanduslik koondmik. Oru, 1978, lk. 14. Käskiri eravalduses.

⁴⁷ RA, ERA.T-15.4-1.138. Tuntud eelkõige arvukalt Eesti meistritiitleid võitnud ja mitmetel jooksualadel rekordeid püstitanud kergejõustiklasena (on nimetatud ESBL-s, kuid mitte EKABL-s), kandis alates 1958 pärast abiellumist perekonnanime Vestli. Töötas hiljem ka EKE Projektis.

⁴⁸ RA, ERA.R-1992.2.141, l. 151, 152.

üleandmise tähtaega pidevalt edasi, mistõttu 1953. aastal valmima pidanud 35 projektist valmis vaid 14 ehk 40% etteantud ajaks.⁴⁹ 16 tähtjaks mitte valminud projektist viie puhul – Kohtla põlevkivi kombinaadi tuhaäärastuse ja terrikooniku, Omedu jõe puusilla, Kingisepa (Kuressaare) kalakombinaadi Kõrkvere vastuvõtupunkti soolamistehhi, Kallaste kala-kuivatustehhi ja Tallinna suusavabriku projekt – asetatakse süü otseselt projekteerijatele. Samuti heidetakse instituudile ette puuduliku või vigase projektdokumentatsiooni koostamist. Nii viitab kontroll näiteks 1952–1953 koostatud Kiviõli õlitehase generaatoritsehhi tööprojektile, millele tellija olevat esitanud 17 tagajärjetut märkust. Kuiksilla/Sangaste turbatööstuse projekti puhul olevat aga projektülesanne, sh. asendiplaan koostatud enne ehitusgeoloogiliste uuringute läbiviimist, mistõttu tuli pärast uuringute tegemist hoonete paigutust muuta.

Instituudi vastus riigikontrolli etteheidetele arhiivimaterjalide hulgast teadaolevalt puudub, mistõttu on raske hinnata, kas projektide üleandmisega hilinemine ja puudulik dokumentatsioon oli krooniline probleem või olid riigikontrolli esile toodud seigid pigem erandlikud. Arvestades siiski asjaolu, et instituut koostas aastas mitukümmend väga erinevat projekti lihtsakoelistest ladudest keeruliste tehnoloogiliste süsteemidega ja arhitektuurse ning konstruktiiivse ainulahendusega vabrikuhooneteni, võib eeldada, et eksimusi paratamatult esines. Lisaks peab arvestama, et 1950. aastate alguses nappis instituudil kvalifitseeritud kaadrit.

1959. aastal teostas ENSV Ministrite Nõukogu Riikliku Ehituse ja Arhitektuuri Komitee⁵⁰ neljaliikmeline komisjon „Tööstusprojekti“ kontrolli, et „kindlaks teha „Tööstusprojekti“ tehnilise töö üldine kvaliteet ja välja töötada ettepanekud erinevate puuduste likvideerimiseks“.⁵¹ Kriitilise pilgu all oli tervikuna 1958. aasta ja 1959. aasta esimese kvartali töö tulemused, mh. oli eesmärgiks läbi viia kontroll kahes-kolmes „Tööstusprojekti“ projekti järgi ehitatud tehases. Inspektsiooni ajastus oli arvatavasti seotud rahvamajanduse nõukogude süsteemi juurutamise esimeste tulemuste revideerimisega.

1953. aasta auditist eristas 1959. aasta kontrolli kõige enam selle eesmärk. 1959. aastal keskenduti eelkõige neile teemadele, mis olid otseselt seotud ehitustegevuse ennenägematu kasvu ja industrialiseerimisega: standardiseerimine, tüüpdetailide kasutamine projektides, iseloomulikult nõukogude majandussüsteemile defitsiitsete ehitusmaterjalide kokkuhoid, ehitustööde organiseerimise lahendamine projektides ja tehnoloogilised lahendused ehitusmaterjalide tehaste projektides.

Eraldi uuriti tüüpprojektide kasutamist, kuid ka tüüpdetailide kasutamist projektides. Muu hulgas leidsid revidendid, et senini, s. t. 1959. aastani, oli lõpetamata unifitseeritud tüüpdetailide kataloog, niisamuti olid pooleli jäänud tööstushoone tüüpsektsoonide projektid.⁵²

Eraldi tegeles uurimiskomisjon koostatud ja koostamisel olevate projektide kompleksuse ning kvaliteedi teemaga, lähemalt uuriti Oru turbabriketivabriku ja asula, tsemenditehase „Punane Kunda“ tootmisbaasi, Tartu raudbetoontoodete tehase, Kohtla-Järve mineraalvatitehase projekte ning 15 000 m³ tootmisvõimsusega silikaltsiiddetailide tehase tüüpprojekti. Neist kõige enam kritiseeris kontroll Oru briketivabriku projekteerimist, millest oli täpsemalt juttu eespool. Oru turbatööstuse projekteerimise, ümberprojekteerimise ja ehituse järelevalve, mis ju kestis pausidega 1946. aastast 1969. aastani, oligi instituudile üsna vaevaline protsess. Näiteks esitas kombinaat veel 1968. aastal, mil briketivabriku II järk oli juba peaaegu valmis, „Tööstusprojektile“ vabriku projekti kohta 107-punktilise puuduste loetelu. Viimane iseloomustab siiski ka toona levinud tava enamiku vajakajäämistehi puhul süüdistada projekteerijat. Nii näiteks selgus 1965. aastal NSVL Küttetööstuste riikliku komitee läbi viidud uurimise järel, et Oru vabriku projektvõimsuse mittesaavutamisel oli lisaks möödalaskmistele

⁴⁹ RA, ERA.R-941.2.2474, l. 6.

⁵⁰ Alates 1963 ENSV Ministrite Nõukogu Riiklik Ehituskomitee.

⁵¹ RA, ERA.R-1992.2.141, l. 186.

⁵² RA, ERA.R-1992.2.141, l. 150.

projekteerimisel põhjusteks ka vigane Saksa DV päritolu sisseseade ning tehase käikulaskmine enne ehitus- ja montaažitööde lõpetamist.⁵³

Instituudi töötajad ja koosseis

Instituudi töötajate arv kasvas alates 1944. aastast 1960. aastate alguseni pidevalt. Nii oli 1945. aastal asutuse hingekirjas 30 inimest, neist üheksa kõrgema ja kolm kesk-eriharidusega. Kõrgema haridusega töötajad jagunesid pealegi kahe eri osakonna – projekteerimise ja teadusliku uurimise osakonna – vahel.

Nagu eespool mainitud, jäi teadusliku uurimise osakonna nelja laboratooriumi töötajate arv ka mõnevõrra kasvades küllaltki tagasihoidlikuks, piirdudes 20–25 koosseisulise teadustöötaja ja laboratooriumi tehnikuga.

Küll aga kasvas kiiresti ja järjekindlalt projekteerijate, valdavalt inseneride arv. 1950. aastaks oli instituudis projekteerimise osakonnas tööl juba 108 inimest üheksas erinevas sektoris: peaprojekteerijad (4), tehnoloogia sektor (17), mehaanikasektor (18), mäe-turba sektor (5), ehitussektor (14), energeetikasektor (9), üldplaani, transpordi ja eeluurimisektor (20), eelarve-ökonoomia sektor (14) ja vormistamisektor (7).⁵⁴

Ehitussektor oli esialgu küll üsna tagasihoidlik, 1951. aastal kahanes see mõneks ajaks isegi üheteistkümneme inimeseni,⁵⁵ kuid juba 1952. aastal oli ehitussektoris ametis 24 ja kokku projekteerimisosakonnas 132 töötajat.⁵⁶

Instituudi töötajate arv kasvas tõusvas tempos 1958. aastani, misjärel tegi mõne aastaga läbi hüppelise tõusu: 1959. aastal juba 464, 1960. aastal 677, 1961. aastal 741 ja 1963. aastal koguni 855 inimest.⁵⁷ Järgnevate aastate jooksul hakkas töötajate hulk tasapisi vähenema ja stabiliseerus nõukogude perioodi lõpuni 650 lähistel. Töötajate arvu mitmekordistumine ajavahemikus 1958–1963 tulenes eelkõige instituudi ümberpaigutamisest Rahvamajanduse Nõukogu süsteemi, millega kaasnes ka instituudi ümberstruktureerimine põlevkivitööstuse projekteerimis- ja uurimisasutusest kogu Eesti NSV tööstuse projekteerijaks. Lisaks erinevatele käitistele projekteeris „Tööstusprojekt“ alates 1960. aastatest ka mitmeid avalikke hooneid.

Töötajate arvu vähenemise alates 1963. aastast võib siduda „Tööstusprojekti“ üleandmisega üleliidulise Ehituskomitee alluvusse. Näiteks hakkas alates 1962. aastast kahanema „Tööstusprojekti“ tehnoloogiaosakond, kus 1962 töötas lausa 107 inimest, mõne spetsiifilise projekti või projektide tehnoloogiaosade üleandmise tõttu spetsiaalsetesse, tihtipeale üleliidulistesse projekteerimisorganisatsioonidesse. Nii näiteks anti 1963. aastal ettevõtete väliselektrivõrkude projekteerimine üle instituudile „Energiavõrkude Projekt“⁵⁸ ja 1964. aastal Maardu Keemiakombinaadi kui spetsiifilise käitise projekteerimine Leningradi projektierimistinstituudile „Lengiprohim“ (*Ленинградское отделение Государственного Института по проектированию заводов основной химической промышленности*).⁵⁹ 1969. aastaks oli tehnoloogiaosakonda alles jäänud 29 töötajat.⁶⁰

1953. aastal koostati ülevaade instituudi projekteerimisosakonna 66 kõrgharidusega töötaja kohta, mis annab ülevaate toona seal töötanud inseneride küllalt kirevast ja paljurahvu-

⁵³ Oru turbakombinaat. Ajalooline ja majanduslik koondmik. Oru, 1978, lk. 107–108. Käsikiri eravalduses.

⁵⁴ 1948–1950 koosseisunimestikud – RA, ERA.T-15.5-1.15, l. 15–18.

⁵⁵ RA, ERA.T-15.5-1.33.

⁵⁶ RA, ERA.T-15.5-1.41, l. 13.

⁵⁷ Riiklik Projekteerimise Instituut „Tööstusprojekt“ XXV, lk. 171.

⁵⁸ RA, RA.T-15.5-1.167.

⁵⁹ RA, ERA.T-15.5-1.184.

⁶⁰ A. Jakobson. Aastad 1944–1969. – Eesti Tööstusprojekti Sweco Projektini 1944–2007: Projektid, inimesed, sündmused. Koostanud A. Jakobson. Tallinn: Aade, 2016, lk. 30.

selisest taustast. Kuigi oodatult on enamik (39) kõrgharidusega töötajatest lõpetanud Tallinna Polütehnilise Instituudi (TPI) või enne sõda Tallinna Tehnikumi, oli instituudi palgal ka laia geograafilist areaali esindavad insenerid nii Donetski, Harkovi, Samaara, Kuibõševi, Riia, Siberi kui ka mõistagi Leningradi ja Moskva kõrgematest õppeasutustest.⁶¹ Järgnevate aastate jooksul, mil töötajate arv kiirelt kasvab, tõuseb samavõrra ka TPI lõpetanud arhitektide ja inseneride osakaal, mis on instituudi töötajate peamine kasvulava. Alates 1950. aastate teisest poolest lisanduvad TPI lõpetajatele Eesti Riikliku Kunstiinstituudi (ERKI) haridusega arhitektid ja 1963. aastast ka sisearhitektid.

Kuni 1948. aastani oli instituudi ainsaks arhitektiks – ametinimetusega arhitekt- kunstnik – juba enne Esimest maailmasõda Kreenholmi vabriku teenistusse asunud ja seejärel Eesti Vabariigi perioodil arvukalt projekteerinud Aleksandr Vladovski.⁶² Tema positsioon instituudis oli erandlik: hoolimata asjaolust, et tal oli tööstushoonete projekteerimise kogemus, ei projekteerinud ta instituudis töötades teadaolevalt tööstushooneid, vaid peamiselt haldushooneid, elamuid ja lasteaedu. Tema viimaseks tööks jäi arvatavasti Oru turbatööstuse asula klubi-rahvamaja projekt 1949. aastast, mis jäi küll vaid paberile. Asutuse teiseks arhitektiks oli alates 1948. aastast Aleksei Jaštšenin, kelle kõige tuntumaks tööks on tõenäoliselt suusavabrik „Dünamo“ projekt. 1952. aasta koosseisus on ehitussektori vaneminsenerina kirjas ka „Seidra, V.“ – tõenäoliselt on tegemist arhitekt Villem Seidraga, kes lõpetas Tallinna Tehnikumi 1932. aastal ja on projekteerinud muu hulgas Kadrioru lastepargi paviljoni. Võimalik, et instituuti asus ta tööle juba 1949. aastal pärast lahkumist Tallinna TSN TK Kommunaalmajanduse Osakonna Eelarvestamise ja Projekteerimise Büroost.⁶³ Seidra tööpõli instituudis jäi ilmselt üsna lühikeseks, sest 1953. aasta töötajate nimekirjas teda ei ole, Jaštšenin on asutuse hingekirjas kuni 1954. aastani.⁶⁴

Aastatel 1952–1954 asusid instituudis ametisse juba mitmed äsja TPI lõpetanud arhitektid: Kornelia Plaks, Evi Herkel, Voldemar Herkel, Kalju Valdre, Maimu Kaarnaväli, Uno Rosme, Juta Kruusimägi, Juta Sandpank (Vestli), Artur Ansman.⁶⁵ Kuivõrd asutusel seni sisuliselt puudus arhitektide kaader, võimaldas see noortel, äsja ülikooli lõpetanud arhitektidel asuda kohe projekteerima vastutusrikkaid objekte. 1950. aastate teisel poolel liitusid juba mitmed ERKI diplomiga arhitektid: Valentin Zilbert, Ülo Ilves, Peep Jänes, Tõnu Mellik, Ilmar Puumets, Kaljo Vanaselja, Liivia Murdmaa, Rein Riitsaar, Asta Plaks; aga ka veel TPI haridusega arhitektid Siimo Jõe, Enno Treiberg, Arda Kullerkupp, Helgi Margna, Ilmar Seibe, Daisy Lõuke (Matve), Mall Krigul, Laine Tomberg, Valdeko Kõhelik. Kuivõrd instituudi töömaht pidevalt kasvas, pidid ka mitmed 1950. aastate teisel poolel tööle tulnud arhitektid kohe tegelema oluliste ja vastutusrikkaste objektidega.

Instituudi omapäraks oli pikka aega asjaolu, et välja arvatud Aleksandr Vladovski, ei kajastu arhitektide ametinimetustes sõna „arhitekt“. Nende ametinimetusteks oli enamasti segadust tekitavalt „insener“ või ka „grupijuht“. 1958. aastal ilmub esimest korda dokumentidesse ehitussektori „peaarhitekt“ (Valentin Zilbert); ülejäänud arhitektid on jätkuvalt kas grupijuhid või insenerid.⁶⁶ 1960. aastaks on enamik arhekte saanud oma haridusele vastava ametinimetuse „vanemarhitekt“ või ka lihtsalt „arhitekt“; kaalukamad ja/või staažikamad arhitektid – Ülo Ilves, Enno Treiberg, Uno Rosme, Kalju Valdre, Kornelia Plaks, Lydia Pettai – on siiski grupijuhid.⁶⁷

⁶¹ RA, ERA.T-15.5-1.50, l. 41–45.

⁶² A. Ponomarev. Arhitektor-xudožnik Aleksandr Vladovskij: materialy k tvorčeskoj biografii. Moskva, 2018.

⁶³ R. Neran, K. Kaplinski. Tallinna Kommunaalmajandus 1940–2011. Tallinn: Tallinna Kommunaalamet, 2012, lk. 344.

⁶⁴ RA, ERA.T-15.5-1.60.

⁶⁵ RA, ERA.R-1841.1.673.

⁶⁶ RA, ERA.T-15.5-1.97.

⁶⁷ RA, ERA.R-1841.1.673.

„Tööstusprojekti“ oma majad

Kuigi „Tööstusprojekt“ oli ENSV üks suuremaid projektorganisatsioone, puudus sel kuni 1963. aastani oma hoone ja instituudil oli üle linna mitu kontorit. Enamik instituudist töötas Estonia pst. 5 hoones, mäe-turba ja elektriosakond veel instituudi rajamise ajast Valli tn. 4 majas, paljundamise ja köitetöökoda Kentmanni tn. 10 hoones.⁶⁸ Ruumikitsikuse ja üle linna paiknevate osakondade aina keerulisema asjaajamise tõttu oli vajadus kogu instituuti mahutava maja järele üha ilmsem.

1958. aastal asutusesisese konkursi võitnud Voldemar Herkeli ja Ülo Ilvese projekti (insener Ülo Tärno) järgi alustati uue kontorihoone ehitamist 1959. aastal, Rävalla pst. 6 paiknev hoone valmis 1963. aastaks ja mahutas viimaks kogu instituudi ühe katuse alla. Valminud maja oli napi arhitektuurikeele ja avatud plaanilahendusega büroohoone, mille asümmeetrilist fassaadi ilmestab peasissepääsu kohal hoone nurgal paiknev eenduv maht ja kelmikas laineline varikatus teise sissepääsu kohal. Monokroomsetel fotodel monotoonsena mõjuvat peafassaadi ilmestas ajastule iseloomulik valge silikaatkivi ja punase tellise vahelduvus – punasest tellisest eenduv sissepääsu plokk ja aknavahepostid valge silikaatkivi foonil.

Alates 1960. aastatest oli tavaks, et vähegi suuremad ettevõtted rajasid oma puhkebaasid, kõige suuremad aga lausa oma sanatooriumid, nagu näiteks Narva „Baltijetsi“ tehase sanatooriumid „Mereranna“ ja „Põhjarannik“ Narva-Jõesuus. Nõnda oli ka „Tööstusprojektil“ tagasihoidlik, kuid looduskaunis asukohas, tänapäeval Kuusalu vallas Salmistu rannikul paiknenud puhkekodu. Arhitekt Kalju Valdre projekti (1965) järgi valmis 1967. aastaks tühjaks jäänud ajalooliste taluhoonete vahele talgute korras modernistlik õhuline peahoone, kaks magamishoonet ja saun. Instituudi töötajate enda ehitatud puhkebaas oli töötajate hulgas väga populaarne suvituskoht hoolimata asjaolust – või hoopiski just seetõttu –, et tegemist oli toona rangelt reglementeeritud piiritsooniga ning puhkekodusse pääses vaid ametiühingu antud kahenädalase tuusikuga, millele pidi saama veel ka miilitsalt piiritsooni loa. Salmistu puhkekodu müüdi 1997. aastal.⁶⁹ Kuivõrd valitses suur elamispinna kitsikus, ehitas instituut nii nagu paljud teisedki ettevõtted oma töötajatele Tallinnas, eelkõige Nõmmel mitmed korterimajad.

Juhtiv põlvkond

1950. aastate algusest alates hakkasid tööstuste projekteerimises, ehitamises ja ka juhtimises üha suuremat rolli mängima Tallinna Polütehnilise Instituudi värskest lõpetanud arhitektid ja insenerid. Just see, 1950. aastatel tööle asunud arhitektide ja inseneride põlvkond vormis „Tööstusprojekti“ väikesest, ühe ministeeriumi projekteerimisinstituudist kogu Eesti tööstusi ja tööstuskomplekse kavandava suure projektorganisatsiooni. Sama põlvkond teostas kogu järgnevat nõukogude perioodi iseloomustava ehituse industrialiseerimise ja standardiseerimise ning kasvas ehitustegevuse mahud enneolematult suureks. See põlvkond jäi ühtlasi Eesti NSV tööstuste projekteerimises ja juhtimises juhtivale kohale 1980. aastateni, mil üha rohkem ilmnisid käsumajandusest põhjustatud stagnatsiooni, loodusressursside raiskamise ja tehnilise mahajäämuse negatiivsed aspektid.

⁶⁸ RA, ERA.r-1841.1.673, l. 43.

⁶⁹ G. Nurmet, A. Virkus. Salmistu puhkekodu. – Eesti Tööstusprojekti Sweco Projektini 1944–2007: Projektid, inimesed, sündmused, lk. 408–409.